

VOORWOORD

Een aantal jaren geleden zei een deelnemer aan de opleiding docent NT2 bij de diploma-uitreiking tegen me: ‘Deze opleiding kan net zo goed *Chinees als tweede taal* heten, want het gaat helemaal niet over het Nederlands.’

Dat was helaas een waar woord. De opleiding docent NT2 gaat uitsluitend over de didactiek van het Nederlands als tweede taal. Er is geen ruimte voor de taal zelf. Omdat niet alle NT2-docenten een taalkundige achtergrond hebben, kan er dus sprake zijn van een tekort aan kennis. Ik zal daarom proberen om in dit cahier inzicht te geven in enkele taalverschijnselen en maatschappelijk relevante taalkwesties.

De top vijf van misverstanden over taal ziet er als volgt uit:

1. Wie de spelling verandert, verandert de taal. Vandaar de grote protesten bij spellingverandering.
2. Iedereen die taal gebruikt, kan er ook over oordelen.
3. Een nieuw woord of een nieuwe uitdrukking die ons niet bevalt, is geen goed Nederlands.
4. Verandering in de taal is taalverarming of taalverloedering.
5. Er moet een instantie zijn die bepaalt wat goed Nederlands is.

In dit cahier wil ik een klein deel van de kennis over taal behandelen. Een klein deel, want taalwetenschap is een enorm uitgebreid vak en dat past nooit in een cahier als dit. Ik beperk me tot de onderdelen van de taalkunde die relevant zijn voor de NT2-docent. Vandaar ook dat de voorbeelden grotendeels uit het Nederlands komen.

Graag wil ik Lieske Adèr, Lydia Blom, Damayanti Gunawan en Indrawati Gunawan bedanken voor de uitvoerige feedback en suggesties bij de eerste versie van dit cahier. Peter van Nieuwenhuijsen was zo vriendelijk de tekst door te lezen op fouten, en deed waardevolle suggesties, waarvoor ook mijn dank.

- Woorden die als voorbeeld gebruikt worden, zijn cursief weergegeven, en de uitspraak van woorden en klanken staat tussen de fonologische symbolen //.
- De spreker wordt in dit cahier steeds aangeduid met ‘hij’, om het lelijke hij/zij te vermijden.

Margreet Verboog,
Amsterdam, 2018

INHOUD

Inleiding	8
1 Eerstetaalverwerving; kindertaal	10
2 Tweektaligheid en tweedetaalverwerving	16
3 Taal: het systeem	25
4 De functie van taal	31
5 Semantiek: woorden, woordenboek en woordvorming	37
6 De fonologie: spraakklanken, accenten, intonatie en ritme	47
7 Zinsbouw en betekenis: morfosyntaxis	55
8 Het verschil tussen spreken en schrijven	63
9 Taalvariatie	71
10 Taal in verleden, heden en toekomst	77
Literatuur	86

 Op www.nt2school.nl vind je:

- 4.1 Oefenen met 'u' en 'jij'
- 5.1 Woordaccent bij voor- en achtervoegsels
- 6.1 Oefenen met luisteren naar spreektaal
- 6.2 Oefenen met klemtoon
- 6.3 Oefenen met vraagintonatie
- 7.1 Schema grammaticale vormen: betekenis en regels
- 7.2 Voorbeelden met lidwoorden en voornaamwoorden
- 7.3 Voorbeeldzinnen woordvolgorde
- 7.4 Oefenen met woordvolgorde
- 10.1 Stamboom van de Indo-Europese talen

INLEIDING

‘Een taal kun je zien als een verzameling vormen (woorden, zinnen, klanken, regels), die verbonden zijn aan betekenissen. De vormen zijn als het ware een code. Uit taalverwervingsonderzoek blijkt dat die code voor kinderen en volwassenen het makkelijkst te leren is wanneer de relatie tussen de vormen en de betekenissen 1 op 1 is.’ (Leufkens, 2015)

Hierboven zien we een interessante kijk op taal: wat is de relatie tussen vorm en betekenis, en wat betekent dat voor de taalleerder?

We moeten om te beginnen vaststellen wat we in dit cahier bedoelen met taal: de spraak, de gesproken taal, is de basis waar we van uitgaan. Taal leren we als baby en klein kind van onze omgeving. De geschreven taal is een afgesproken symbolisch systeem, honderden jaren jonger dan de Nederlandse taal.

De status van geschreven taal is groter dan die van de gesproken taal, waardoor misverstanden ontstaan over wat de taal is. Dan wordt de /oe/ een tweeklank genoemd, wat het niet is; dan heeft *ballon* zes klanken in plaats van vijf: /balon/. Ook worden de sprekers van het Nederlands vaak slordig genoemd, omdat ze de eind-n niet uitspreken in *anderen*, of de uitgang *-lijk* als /-læk/.

In dit cahier wordt met taal steeds gesproken taal bedoeld, tenzij anders vermeld.

Het zal voor sommigen een teleurstelling zijn, maar wat goed Nederlands is, komt hier niet aan de orde. De taalwetenschap houdt zich bezig met de taal als onderzoeksobject, we kijken ernaar, en beschrijven deze. Voor oordelen over correct taalgebruik bestaan veel websites; betrouwbaar zijn <https://onzetaal.nl/taaladvies> en <http://taalunieversum.org>.

We beginnen in hoofdstuk 1 en 2 met de eerste- en tweedetaalverwerving. Wat weten we daarvan en wat kunnen we gebruiken voor de lessen Nederlands als tweede taal? In hoofdstuk 3 komt dan de taal zelf aan de orde: hoe kunnen we er van buitenaf naar kijken? De uitdrukking ‘de vis kan het water niet zien’ slaat ook op de taal. Taal is zo’n onderdeel van onszelf, dat we er niet goed naar kunnen kijken. In hoofdstuk 3 bespreken we de methodologie en terminologie van de taalwetenschap, die we nodig hebben om de volgende hoofdstukken te kunnen begrijpen.

In hoofdstuk 4 besteden we aandacht aan de functie van taal: hoe gebruiken we de code? Wanneer zeggen we wat tegen wie? Heel belangrijk om te weten als je een nieuwe taal leert: hoe gebruik je die taal zonder sociale missers? Zeker omdat dit een gebied is zonder veel geschreven regels, maar met des te meer ongeschreven regels.

Hoofdstuk 5 gaat over betekenis: semantiek. Een onderwerp dat niet is te scheiden van de andere onderwerpen, want bijna alles heeft betekenis.

De vorm van de taal (klank en zinsbouw) komt in hoofdstuk 6 en 7 aan de orde. Hier stuiten we ook op de geschreven regels van de taal. Veel cursisten en docenten zijn hierop gefixeerd, in de veronderstelling dat dit de taal is. Ze vergeten dan dat de woorden zelf veel meer van belang zijn om de taal te gebruiken.

In hoofdstuk 8 bespreken we het verschil tussen gesproken en geschreven taal, een onderwerp dat vooral voor tweedetaalleerders die de taal uit een boek leren, van groot belang is. Maar ook voor ons als docenten is het belangrijk om te weten wat de problemen kunnen zijn. In dit hoofdstuk worden de regels van de spelling beknopt beschreven.

In de twee laatste hoofdstukken besteden we aandacht aan taalvariatie (hoofdstuk 9) en taalverandering (hoofdstuk 10), onderwerpen die interessant zijn voor iedereen die van taal houdt, maar die ook kunnen leiden tot verhitte discussies. Hier komen verrassende vondsten aan de orde.

Op de website bij het cahier staat aanvullend materiaal. Verwijzingen naar dit materiaal zijn te herkennen aan het website-icoontje .

De leeswijzers zijn voor degenen die meer willen weten over een bepaald onderwerp. Niet alle boeken zijn nog nieuw te koop, maar dan vaak wel tweedehands.

1 EERSTETAALVERWERVING; KINDERTAAL

- › **Is taal aangeboren of imitatie?**
- › **Kan een kind alle mogelijke talen leren?**
- › **Leren wolfskinderen nog praten?**

Een van de treurige constatering over tweedetaalverwerving is dat het zo moeilijk is een nieuwe taal te verwerven als je volwassen bent. Dat is een groot verschil met de eerstetaalverwerving, die bij vrijwel alle kinderen ter wereld probleemloos verloopt. Maar misschien is die probleemloze eerstetaalverwerving juist wel het grote wonder. Taal is een buitengewoon gecompliceerd geheel, zoals iedereen weet die een vreemde taal geleerd heeft.

Dat brengt ons op een veelgehoorde opmerking in de NT2-klas: ‘Het Nederlands is zo moeilijk en zo onregelmatig. Mijn eigen taal is veel regelmatiger.’ Dit is een misverstand. Hoe moeilijk het Nederlands is, hangt af van allerlei factoren, en daar komen we op terug in hoofdstuk 2. Dat iemands eigen taal eenvoudig en regelmatig lijkt, komt doordat men zijn eigen taal als klein kind leert, zonder dat daar het expliciet leren van enige regel aan te pas komt. Onregelmatigheden worden bijna zonder moeite verworven.

De grote vraag is hoe het mogelijk is dat een kind, ieder kind, elke taal kan verwerven. Er zijn wel een paar uitzonderingen, en dan moeten we denken aan kinderen met een ernstige neurologische of psychiatrische stoornis. Doof geboren kinderen kunnen weliswaar de taal van hun omgeving niet horen, en dus niet verwerven, maar leren moeiteloos gebarentaal als eerste taal.

Het aangeboren taalvermogen

We gaan in dit hoofdstuk bekijken hoe de eerstetaalverwerving tot stand komt. Daarbij moet in de eerste plaats aan de orde komen in hoeverre ons vermogen om een taal te leren aangeboren is. De biologische basis voor de taal ligt in de linkerkant van de hersenen. Dat weten we door mensen met een hersenbeschadiging in de linkerher-

senhelft, die een taalstoornis of zelfs totale taaluitval tot gevolg kan hebben: afasie. Bij soldaten met schotwonden kon zelfs vrij nauwkeurig worden vastgesteld welke gevolgen een beschadiging op een bepaalde plaats heeft. Zo onderscheidt men het gebied van Broca, waarbij uitval tot gevolg heeft dat iemand veel moeite heeft met het vormen van zinnen, en zelfs nog alleen losse woorden spreekt, en het gebied van Wernicke, waarbij de woorden verdwijnen tot er alleen nog betekenisloos ‘jargon’ overblijft. Bij de meeste hersenbeschadigingen die niet zo lokaal beperkt zijn, zoals de beschadigingen die door auto-ongelukken of hersenbloedingen worden veroorzaakt, is dit onderscheid niet zo duidelijk te maken.

Taal is dus een biologisch gegeven, en vrij specifiek voor de mens. Veel dieren hebben wel communicatiesystemen, denk aan bijen en dolfijnen, en die laatste kunnen ook wel geluid maken en onderscheiden, maar dit is geen taal, het heeft geen grammatica. De pogingen die gedaan zijn om mensapen te leren praten, of gebaren te leren maken, of symbolen te leren aanwijzen, hebben één ding duidelijk gemaakt: met heel veel moeite en veel oefening kunnen apen kleine zinnetjes maken, maar dit is niet te vergelijken met de manier waarop kleine kinderen een taal leren.

De Amerikaanse taalkundige Noam Chomsky heeft in de jaren zestig van de vorige eeuw de theorie van de universele grammatica (UG) ontwikkeld. Dit is een theorie over het aangeboren taalvermogen dat alle mensen bezitten. De theorie veronderstelt een gemeenschappelijk mechanisme dat alle mensen van de wereld gemeen hebben. Zonder dit basispatroon zou het proces van taalverwerving niet mogelijk zijn. Chomsky reageerde daarmee op de psycholoog Skinner, die de theorie verkondigde dat taal aangeleerd gedrag is, zoals ieder ander gedrag, met een beloning als het kind iets goed doet. Chomsky stelde dat kinderen geen taal leren, maar taal verwerven op basis van een aangeboren taalvermogen. Dit is een aanname die nog niet bewezen is, maar er is veel dat in die richting wijst. Met name de complexiteit van taal en de snelheid waarmee kinderen taal verwerven, vergeleken met volwassen taalleerders, wijzen duidelijk in de richting van deze aanname. Ook is het zo dat kleine kinderen niet veel voorbeelden nodig hebben: ook als er weinig tegen hen wordt gepraat, leren ze spreken. Een voorbeeld hiervan zijn de horende kinderen van dove ouders. Nadat zij als eerste taal met hun ouders gebarentaal hebben verworven, zijn zij in staat om met behulp van hun omgeving, familie, crèche enzovoort normaal te leren spreken. Maar ook kinderen met wie niet veel gesproken wordt omdat hun ouders weinig tijd hebben, bijvoorbeeld lange dagen moeten werken, dus veel afwezig zijn, leren spreken net als andere kinderen.

Kinderen maken zelf zinnen, unieke zinnen die nooit eerder geconstrueerd zijn. Dat is het grote wonder van de eerstetaalverwerving.

Het eerste begin

De verwerving van de taal begint al in de baarmoeder. De intonatie, de melodie en het ritme van de taal hoort het kind al via het lichaam van de moeder. Al snel na de geboorte kan het de intonatiepatronen van de moedertaal onderscheiden. Vanaf vier maanden begint een baby te brabbelen, en er zijn aanwijzingen dat dit al na een paar maanden ook vanuit de linkerhersen helft aangestuurd wordt. Dit is te zien aan het mondje, dat meer over rechts opengaat. Baby's gaan de spraak van de omgeving nadoen, bij baby's van tien maanden is in het brabbelen al de intonatie van de moedertaal te herkennen.

Dit verklaart dat intonatie voor volwassenen zo'n onbekend verschijnsel is. Iets wat je in de moederschot al hoort, hoef je niet te leren in je eigen taal. Tegelijk is het heel belangrijk in de dagelijkse omgang met mensen. Iemand die niet de juiste of te weinig intonatie gebruikt, wordt daarop afgerekend. Daar moet in een NT2-cursus dus veel aandacht voor zijn. Zie hiervoor verder hoofdstuk 6.

Bij het brabbelen hoor je alle mogelijke en voor ons onmogelijke klanken. Het kind begint met alle klanken van alle talen te maken en leert langzamerhand de klanken af die niet bij de moedertaal horen. Het gaat zich aanpassen aan wat het hoort. In die zin is de taal van het kind helemaal niet aangeboren; als het kind na de geboorte terecht komt bij sprekers van een heel andere taal, bijvoorbeeld door adoptie, gaat het die taal spreken. Precies even makkelijk en snel als zijn 'moedertaal'. Het aanbod van taal door de omgeving hoeft niet per se correct of in complete zinnen te worden geformuleerd. Het is vaak wel aangepast aan het kind. De taal die tegen baby's wordt gesproken, ook wel *motherese* genoemd, wordt gekenmerkt door korte zinnen, voornamelijk inhoudswoorden en weinig functiewoorden, herhalingen, een langzaam tempo en een overdreven intonatie. Ook als kleine kinderen tegen baby's praten, doen ze dat automatisch zo. Wat ook opvalt, is dat volwassenen herhalen wat het kind zegt, maar dan correct:

Berend: 'Beer sok aan.'

Moeder: 'Ja, de beer heeft sokken aan, hè?'

Dit zien we ook in de interactie tussen de anderstalige cursist en de docent, het zogeheten *modeling*. De meeste cursisten hebben daar veel aan. Zij halen uit de verbetering genoeg informatie om de taal te leren.

De volgorde in de eerstetaalverwerving

De periode voor het eerste woord, waarin het kind brabbelt, wordt de **voortalgige periode** genoemd. Dit wordt op de leeftijd van zo ongeveer één of anderhalf jaar gevolgd door de **vroegtalgige periode**. De eerste woordjes van de baby ontstaan eenvoudig door de mond open en dicht te doen: *mmm*, *mmmma*, *mama*, *papa*, *baba*. Dit is universeel, en het gebeurt niet toevallig op die manier. De klanken komen tevoorschijn uit het gebrabbel van het kind, dat steeds meer de melodie en klanken van de moedertaal aanneemt, en ze worden met gejuich ontvangen: 'Hij zegt mama!' De interactie die dan ontstaat, maakt dat het kind vaker 'mama' gaat zeggen, en daarbij wordt moeder (of bij vader: 'papa') aangewezen. Als het deze klanken dan exclusief voor die personen gaat gebruiken, hebben we te maken met een woord. Dit is de **eenwoordfase**.

We zien in het begin *overextensie*: het gebruik van een woord voor een te grote categorie, zoals *poes* voor alle dieren.

Janneke zat met haar oma in de trein. Tegenover hen zat een jongeman, die Janneke vrolijk 'opa, opa' noemde. Die keek daar vreemd van op. Janneke had dus in haar taal twee woorden voor volwassen mannen: 'papa' voor haar vader en 'opa' voor alle andere mannen.

Interessant wordt het bij de **tweewoordfase**. De volgorde waarin het kind de woorden aan elkaar rijgt, zegt veel over de manier waarop kinderen zinnen genereren. Ze zeggen bijvoorbeeld wel: *koekie hebben*, en *boekie lezen*, maar nooit **hebben koekie*, of **lezen boekie*. Dit wordt vaak uitgelegd als een eigen, door het kind gegenereerde volgorde, maar het is ook wel zo dat de vragen die aan kinderen worden gesteld, deze volgorde hebben: *Wil je een koekje hebben?* Of: *Ga je een boekje lezen?* Bij het beantwoorden van dergelijke vragen imiteert het kind deze volgorde. Het is in ieder geval in het Nederlands de vaste volgorde bij de tweewoordfase.

2 TWEETALIGHEID EN TWEETAALVERWERVING

- › **Is tweetaligheid een nadeel voor een kind?**
- › **Waardoor zijn de niveauverschillen tussen volwassen tweedetaalleerders zo groot?**
- › **Heeft de grammatica van de moedertaal invloed op de tweede taal?**

Tweetaligheid

Tweetaligheid wordt door veel mensen in Nederland gezien als iets bijzonders, maar in feite is het de regel, niet de uitzondering. In veel landen wordt meer dan één voertaal gebruikt, denk aan België, Canada en Zwitserland. Die talen worden ook op school gebruikt. Een situatie die veel voorkomt, is die waarbij de thuistaal een andere is dan de officiële taal, zoals bij Friese of Limburgse kinderen, kinderen van dove ouders die thuis gebarentaal gebruiken, en kinderen van immigranten. Ook als vader en moeder ieder een andere taal spreken, groeit een kind tweetalig op. De algemene regel is dat ouders tegen hun kinderen altijd hun eigen moedertaal moeten spreken, omdat ze die het beste beheersen, en ook omdat ze in die taal de affectieve en emotionele lading aan taal kunnen geven, die nodig is bij de communicatie met jonge kinderen. Denk daarbij ook aan het zingen van versjes, rijmpjes en taalspelletjes die ouders met kinderen doen.

Ideeën van politici die menen dat anderstalige ouders thuis Nederlands moeten spreken met hun kinderen, zijn eenvoudig te pareren: ‘Stel je voor dat je met je gezin emigreert naar Saudi-Arabië, ga je dan thuis met je kinderen Arabisch spreken? Nee, natuurlijk niet. Het duurt jaren voordat je die taal beheerst, en dan nog is het beter om met je kinderen in je eigen moedertaal te spreken.’

Tweetaligheid vóór het vierde jaar wordt simultane taalverwerving genoemd; de talen worden dan geacht gelijk op te gaan. De woordenschat is in beide talen vaak wat kleiner dan bij een eentalig kind, maar het abstract denken wordt gestimuleerd. Als

je al jong weet dan een *hond* ook *dog* kan heten, ontwikkel je het abstract denken. Na het vierde jaar is er sprake van successieve taalverwerving.

De misverstanden over meertaligheid zijn in Nederland wijdverbreid. In tegenstelling tot wat een derde van de ouders en twee derde van de leerkrachten denken, heeft de andere taal géén negatieve effecten op het Nederlands. Beide talen kunnen elkaar juist versterken. Opvallend is ook dat zowel ouders als leerkrachten de ontwikkeling van het Nederlands belangrijker vinden dan de ontwikkeling van de andere taal. Dit statusverschil tussen de talen is niet bevorderlijk voor de taalontwikkeling. Een open communicatie over meertaligheid tussen ouders en scholen kan veel misverstanden wegnemen en de taalontwikkeling in beide talen bevorderen. (bron: Kennislink)

Het onderwijs in een tweede taal

In principe kan een anderstalig kind dat op zijn vierde jaar naar school gaat, en in veel gevallen ook een kind dat later – tot 12 jaar – naar school gaat, zonder moeite een tweede taal perfect leren. Hiervoor moet wel aan een paar voorwaarden zijn voldaan: het kind moet in een klas komen waar weinig andere kinderen dezelfde taal spreken, het moet normaal begaafd zijn, de eerste taal moet goed ontwikkeld zijn, en het kind moet zich thuis voelen in de klas.

Joop zat op de kleuterschool en begon plotseling in het Engels te vloeken. Al snel werd duidelijk dat de vierjarige Amerikaanse Noah naast hem was komen zitten. Die sprak binnen het jaar vloeiend Nederlands, zo snel gaat het op die leeftijd.

Uit onderzoek van Verhoeven en Vermeer blijkt dat kinderen een tweede taal bijna accentloos kunnen leren spreken, dit in tegenstelling tot degenen die na de puberteit een tweede taal leren (Verhoeven & Vermeer, 1996). Jonge kinderen kunnen nieuwe klanken uitstekend herkennen, onderscheiden en produceren.

Op latere leeftijd is het produceren van de klanken van de moedertaal een volledig geautomatiseerd proces. Het produceren van nieuwe klanken verloopt niet meer automatisch en daardoor minder soepel en vloeiend. Kinderen die op jonge leeftijd een